

Παιδεία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Αξιοποίηση «Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» στην εκπαιδευτική πρακτική

Βασίλειος Α. Πανταζής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Στην αντιμετώπιση των πολλών προκλήσεων που παρουσιάζουν οι σύγχρονες κοινωνίες, ο οικουμενικός προσανατολισμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου μπορεί να αποτελέσει τη βάση, πάνω στην οποία τα άτομα, οι εθνοτικές-πολιτισμικές ομάδες και τα έθνη μπορούν να αναπτύξουν την ιδιαιτερότητά τους. Η ανθρωπότητα βλέπει στην εκπαίδευση ένα ανεκτίμητο εφόδιο στην προσπάθειά της να κατακτήσει τα ιδανικά της ειρήνης, της ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Τα δικαιώματα του ανθρώπου μπορούν να αποτελέσουν κεντρικό σημείο αναφοράς της εκπαίδευσης.

Εισαγωγή

Στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών το 1948 διατυπώθηκε για πρώτη φορά η αξία της παιδείας και της εκπαίδευσης για την προώθηση ενός παγκόσμιου «πολιτισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» (ΟΥΝΕΣΚΟ). Από το τέλος περίπου του 1980 και τις αρχές της δεκαετίας του '90 αναπτύσσεται ένα «διεθνές κίνημα» (Lohrenscheit, 2004, σ. 2) για την προώθηση και θεμελίωση της «Παιδείας για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα». Κυβερνήσεις, Διεθνείς Οργανώσεις, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ), αλλά και επαγγελματικοί σύνδεσμοι έχουν αναλάβει μια σειρά εκπαιδευτικών

Ο κ. Βασίλειος Α. Πανταζής είναι Λέκτορας Π.Τ.Π.Ε. του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

δραστηριοτήτων και προγραμμάτων που προωθούν την Παιδεία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Οι ποικίλες δραστηριότητες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κινήματος, καθώς επίσης και οι συζητήσεις για τη «Human Rights Education», είναι -κυρίως σε ιστοσελίδες στην αγγλική γλώσσα- καλά τεκμηριωμένες.

Οι συζητήσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την παιδεία βρίσκονται σε συνεχή αλληλεξάρτηση, καθώς επηρεάζονται και εμπνέονται αμοιβαία (Ignatief, 2002· Flores d' Arcais, 1995). Η παιδεία και η εκπαίδευση θεωρούνται ως το βασικό μέσο για την προώθηση και θεμελίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αντιστοίχως τα ανθρώπινα δικαιώματα δίνουν σημαντικές ωθήσεις για την πραγματοποίηση μιας ίσης και δίκαιης πρόσβασης σε μια υψηλής ποιότητας παιδεία, από την οποία εξαρτάται ουσιαστικά η εξέλιξη και «η πλήρης ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας» (Άρθρο 26, Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου).

Στην αρχή του 21ου αιώνα, θεωρείται αναγκαία μια βαθιά αλλαγή στις πεποιθήσεις και στις στάσεις, περιλαμβάνοντας την εξάλειψη της διάκρισης και της βίας, την αναγνώριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για όλους και τη συμμετοχή όλων των μελών της κοινωνίας. Η εκπαίδευση πρέπει να είναι στην καρδιά αυτής της αλλαγής.

Η παιδεία για τα ανθρώπινα δικαιώματα καλλιεργείται τόσο στον τομέα της τυπικής εκπαίδευσης (σχολείο, πανεπιστήμιο, ιδρύματα επιμόρφωσης εκπαιδευτικών κ.ά.) όσο και σε μη τυπικές μορφές εκπαίδευσης (επαγγελματικές ενώσεις, πολιτιστικές-θρησκευτικές οργανώσεις, αστυνομία, δικαστικοί, δημοσιογράφοι, γιατροί, φυσικοί, ένοπλες δυνάμεις κ.ά.) καθώς και σε τομείς του ελεύθερου χρόνου.

Το σχολείο έχει ιδιαίτερη σημασία για την παιδεία για τα ανθρώπινα δικαιώματα, διότι τα παιδιά είναι οι πρώτοι φορείς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα περισσότερο ευάλωτα θύματα των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και επίσης οι πρώτοι δέκτες της παιδείας για τα ανθρώπινα δικαιώματα (Fritzsche, 2004, σ. 172). Μόνο αν τα παιδιά αναπτύξουν συνείδηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, μπορούν ως ενήλικες να αντιλαμβάνονται σε επαρκή βαθμό τα ανθρώπινα δικαιώματά τους.

Με την παρούσα εργασία επιχειρείται η παρουσίαση των βασικών αρχών της παιδείας για τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και η αξιοποίηση στην εκπαιδευτική πρακτική συγκεκριμένης ύλης μάθησης και διδασκαλίας σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα.

1. Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

Η ανάπτυξη της σκέψης για τα δικαιώματα του ανθρώπου έχει μια μακρά παράδοση. Αξίζει, λοιπόν, να επισημάνουμε τους σημαντικούς σταθμούς, αρχίζοντας από τη Σύνοδο του Τολέδο το έτος 693, η οποία εγγυήθηκε σε όλους τους ελεύθερους πολίτες του Βασιλείου των Βησιγόθων το ίσο δικαίωμα στη ζωή, στο γάμο, στην ιδιοκτησία και στη δικαιοσύνη. Στις 12 Ιουνίου 1776 η διακήρυξη «Bill of Rights of Virginia» για πρώτη φορά αναγνωρίζει τα δικαιώματα του ανθρώπου ως συστατικό στοιχείο του κράτους δικαίου, που αφορά όλους τους πολίτες. Ακολούθησαν σύντομα το κείμενο για τα δικαιώματα του ανθρώπου, τα ατομικά δικαιώματα σε συνάρτηση προς τη Γαλλική Επανάσταση και η ενσωμάτωσή του στο Γαλλικό Σύνταγμα (3 Σεπτέμβρη 1791). Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, και ιδίως μετά τα εγκλήματα του Εθνικοσοσιαλισμού και άλλων Δικτατοριών, η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου διαφοροποιήθηκε σαφώς το 1948. Ήδη το προοίμιο τονίζει «την αναγνώριση της αξιοπρέπειας, που είναι σύμφυτη σε όλα τα μέλη της ανθρώπινης κοινότητας, καθώς και των ίσων και αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων τους». Το άρθρο 1 ορίζει: «Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα». Το άρθρο 2 εμμένει: «Κάθε άνθρωπος δικαιούται να επικαλείται όλα τα δικαιώματα και όλες τις ελευθερίες που προκηρύσσει η παρούσα Διακήρυξη, χωρίς καμία απολύτως διάκριση». Σε περαιτέρω άρθρα γίνεται λόγος για κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα και για δικαιώματα στην παιδεία.

Στα σημαντικά έγγραφα για τα ανθρώπινα δικαιώματα περιλαμβάνονται η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Καθώς τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι μια έννοια δυναμική και όχι στατική, κατά τους δύο προηγούμενους αιώνες, διευρύνθηκαν και εμβαθύνθηκαν με αποτέλεσμα να γίνεται λόγος για «γενιές δικαιωμάτων», που συνδέονται με συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Η διάκρισή τους σε *τρεις γενιές* έγινε από τον Karel Vasak, δεν έχει βέβαια την επιστημονική αξία που της αποδίδουν μερικοί, αλλά είναι χρήσιμη για την κατανόηση των προβλημάτων που προκύπτουν κατά την εφαρμογή της (Ρούκουνας, 1995, σ. 15).

Η *πρώτη γενιά* περιλαμβάνει τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Στη *δεύτερη γενιά* κατατάσσονται τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δικαιώματα. Περιεχόμενο της *τρίτης γενιάς* αποτελούν εκείνα τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται όχι σε μεμονωμένα άτομα αλλά σε ομάδες ή που μπορούν να εφαρμοστούν μόνο από την κοινωνία των κρατών στο σύνολό της. Πρόκειται για τα λεγόμενα

«συλλογικά δικαιώματα», που απαιτούν ουσιαστικά ακόμα μεγαλύτερες αναδιατάξεις ή διάθεση πόρων και που αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο ως σημείο αναφοράς ολόκληρου του πλανήτη. Εδώ εντάσσεται το δικαίωμα για την ανάπτυξη, την ειρήνη, την προστασία από την ένδεια, το δικαίωμα σε ακέραιο φυσικό περιβάλλον κ.ά.

Στα δικαιώματα, που δεν χρειάζεται να τα απαριθμήσουμε ένα-ένα, αντιστοιχούν φυσικά και συμφυείς υποχρεώσεις. Καταρχάς -κι αυτό ηχεί σχεδόν τετριμμένο- τα κράτη και οι κυβερνήσεις υποχρεούνται να παρέχουν στους πολίτες τους αυτά τα δικαιώματα και να τα προασπίζουν από τυχόν παραβιάσεις. Επίσης, ορίζουν τις υποχρεώσεις για τους πολίτες, οι οποίοι πρέπει να σέβονται τα δικαιώματα, να αντιτάσσονται στην περιφρόνησή τους, να μάχονται κατά των παραβιάσεών τους.

Στις διάφορες συμβάσεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου το άτομο βρίσκεται στο επίκεντρο, και μάλιστα το μεμονωμένο άτομο, το οποίο αποτελεί υπέρτατη αξία. Κατόπιν έρχεται το κράτος, αλλά όχι αντιστρόφως (Bobbio, 1999). Αυτό δηλώνει ότι το κράτος έγινε για το άτομο και όχι το άτομο για το κράτος. Από τα παραπάνω προκύπτει πως τα ανθρώπινα δικαιώματα όχι μόνο ορίζουν τη σχέση πολίτη-κράτους αλλά και περιορίζουν την εξουσία του κράτους και συγχρόνως απαιτούν από αυτό να λαμβάνει θετικά μέτρα, ώστε να εξασφαλίζει ένα περιβάλλον, που να επιτρέπει στο άτομο να απολαμβάνει τα δικαιώματά του. Ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελεί πάντα τη βασικότερη εγγύηση της ελευθερίας όλων των προσώπων, το αδιάψευστο κριτήριο της δημοκρατικότητας ενός κράτους, το μέτρο του πολιτισμού μιας κοινωνίας. Διαρκής στόχος είναι η προστασία της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Η προσπάθεια για την προάσπιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας όλων αποτελεί βασική αρχή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτά βασίζονται σε ένα κοινό και καθολικό σύστημα αξιών, το οποίο προασπίζει το απαραβίαστο της ζωής και προσφέρει έτσι ένα πλαίσιο για την οικοδόμηση ενός συστήματος ανθρωπίνων δικαιωμάτων με τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα και κανόνες.

Ελευθερία σκέψης, συνείδησης, θρησκευτική ελευθερία και ελευθερία έκφρασης γνώμης προασπίζονται από τα ανθρώπινα δικαιώματα. Παράλληλα, τα ανθρώπινα δικαιώματα εγγυώνται την ισότητα μεταξύ όλων των ανθρώπων και την ίση προάσπιση από όλες τις μορφές διάκρισης. Η αλληλεγγύη διασφαλίζει τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση, το δικαίωμα σε ένα αρμόζον βιοτικό επίπεδο, το δικαίωμα στην υγεία και την παιδεία, τα οποία αποτελούν ουσιαστικά δομικά στοιχεία του συστήματος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

2. Ανθρώπινα Δικαιώματα και Παιδαγωγική

Πράξεις βασανιστηρίων, στέρηση της ελευθερίας, ρατσισμός και κοινωνική διάκριση, απέλαση, εξολόθρευση και ομαδικοί θάνατοι είναι φαινόμενα διαρκή. Η εκπαίδευση μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην εξάλειψή τους. Το γεγονός αυτό, όμως, φέρνει την Παιδαγωγική αντιμέτωπη με τις παρακάτω δυσκολίες: Συμβατή με τη δράση της Παιδαγωγικής δεν είναι μια επιφανειακή συμπεριφορά τήρησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Επιθυμητή δεν είναι η μέσω απειλών για ποινές κι άλλες κυρώσεις αναγκαστική τήρηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου - γι' αυτό πρέπει να φροντίζει το νομοθετημένο δίκαιο και το κράτος -, αλλά η ελεύθερη συγκατάθεση και συμφωνία του ατόμου με τις υπάρχουσες αξιώσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Αυτό σημαίνει τον σεβασμό του «άλλου» όχι μόνο ως προς τη συμπεριφορά και από υποχρέωση, αλλά και από καθήκον, όπως αξιώνει ο Kant σε μια μεταφυσική του ήθους (Sitte) (Bielefeld, 1998, σ. 178).

Αυτή η αξίωση απευθύνεται έμμεσα στην Παιδαγωγική. Στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτισμικά Δικαιώματα της 16ης Δεκεμβρίου 1966 αναφέρεται στο άρθρο 13, παράγραφος 1: «Τα συμβαλλόμενα κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα μορφώσεως κάθε προσώπου. Συμφωνούν ότι η μόρφωση πρέπει να αποβλέπει στην πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και του αισθήματος της αξιοπρέπειάς της και να ενισχύει το σεβασμό προς τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες. Συμφωνούν ακόμη ότι η μόρφωση πρέπει να καθιστά κάθε άτομο ικανό να διαδραματίσει ένα χρήσιμο ρόλο σε μια ελεύθερη κοινωνία, να ευνοεί την κατανόηση, την ανοχή και φιλία μεταξύ όλων των εθνών και όλων των εθνοτικών-πολιτισμικών ομάδων και να ενθαρρύνει την ανάπτυξη της δραστηριότητας των Ηνωμένων Εθνών για τη διατήρηση της ειρήνης» (Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτισμικά Δικαιώματα, 1966). Αυτό το εκτενές παράθεμα θεμελιώνει την ιδέα ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι σύμφυτα με την αντίληψη της αξίωσης για παιδεία (Πανταζής, 2006, σ. 19).

Οι έννοιες της παιδείας για τα ανθρώπινα δικαιώματα και της εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα αναφέρονται σε πολλά σχετικά διεθνή κείμενα, όπως η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948), άρθρο 26, η Διεθνής Σύμβαση για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δικαιώματα (1966), άρθρο 13, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989), άρθρο 29, η Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διάκρισης (1965), άρθρο 7, η Διακήρυξη του Συνεδρίου της Βιέννης για την Εκπαίδευση στα Δικαιώματα του

Ανθρώπου (1978). Η Γενική Συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, στην 49^η Σύνοδό της, υιοθέτησε την Απόφαση 49/184 με την οποία κήρυξε τη δεκαετία 1995-2004 ως Δεκαετία των Ηνωμένων Εθνών Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Γεν. Συνέλευση του Ο.Η.Ε. A/RES/49/184/6.3.1995). Σημαντικός σταθμός στον τομέα σχεδιασμού θεωρίας και πράξης της παιδείας για τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι η ψήφιση του Παγκοσμίου Προγράμματος Δράσης για την Παιδεία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών. Η θεωρητικά θεμελιωμένη παραγωγή υλικού για την Παιδεία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα συνεχίστηκε με την έκδοση *Compass: A new manual on human rights education with young people*, που με ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης κυκλοφόρησε κατά το τέλος του 2002 πρώτα στην αγγλική και στη συνέχεια στη γαλλική, ρωσική, γερμανική και αραβική γλώσσα.

Επίσης, το έργο της UNESCO είναι άρρηκτα δεμένο με την εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η UNESCO είναι ο μόνος οργανισμός στο σύστημα των Ηνωμένων Εθνών που έχει αναλάβει το έργο να εκπαιδεύσει την τωρινή αλλά και τις επόμενες γενιές, έτσι ώστε να σφυρηλατήσει έναν κόσμο πιο δίκαιο, στον οποίο τα δικαιώματα του ανθρώπου θα ασκούνται στην πράξη, θα γίνονται σεβαστά και θα προστατεύονται (Παπαδοπούλου, 1999, σ. 75).

Όπως ακριβώς τα δικαιώματα του ανθρώπου σε μια ιστορική μαθησιακή διαδικασία αναγνωρίστηκαν, θεμελιώθηκαν και αποκτήθηκαν με αγώνες, έτσι χρειάζεται μια ατομική διαδικασία μάθησης σε κάθε πολίτη, για να αποκτήσει γνώσεις σε ό,τι αφορά τα δικαιώματα που όλοι οι άνθρωποι έχουν. Πρέπει να αποκτήσουν συνείδηση της σημασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σύμφωνα με τη δική τους κρίση και δράση. Έτσι, όπως τα δικαιώματα του ανθρώπου έχουν ωριμάσει ιστορικά στη συνείδηση της ανθρωπότητας, πρέπει τα κατακτηθέντα και κωδικοποιημένα δικαιώματα του ανθρώπου να συνειδητοποιούνται από τον νέο αναπτυσσόμενο άνθρωπο. Διότι τα δικαιώματα του ανθρώπου, τα οποία παραμένουν άγνωστα ή ακατανόητα, δεν μπορούν να αναπτύξουν καμία δύναμη. Αυτή ακριβώς η διαδικασία μετάδοσης της γνώσης και ανάπτυξης της συνείδησης χαρακτηρίζεται ως παιδεία για τα ανθρώπινα δικαιώματα (Πανταζής, 2006, σ. 20).

Η αποτελεσματική διδασκαλία των δικαιωμάτων του ανθρώπου προϋποθέτει τον σαφή καθορισμό και την οργάνωση των ιδεών, εννοιών, πρακτικών και αρχών που πρέπει να περιληφθούν. Τα τελευταία είκοσι χρόνια έχει δημιουργηθεί ένας «πλούτος πηγών» (Flowers, 2004, σ. 105) για την παιδεία για τα ανθρώπινα δικαιώματα από την Ουνέσκο, την Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (UNHCHR) και από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ), όπως η Διεθνής Αμνηστία.

2.1 Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στον χώρο της εκπαίδευσης

Η διδασκαλία, η οποία σέβεται την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, πρέπει να συνδέεται στην πράξη της με την ιδέα του αυτοπροσδιορισμού και της ελευθερίας. Αυτή η πρόταση μπορεί να θεωρείται από την πλευρά της ως αρχή για την τήρηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Όποιος λοιπόν επαγγέλλεται ή προωθεί μια μάθηση, η οποία αγνοεί το δικαίωμα του λόγου, παραβιάζει το ανθρώπινο δικαίωμα. Όποιος δεν αποδέχεται την επιχειρηματολογία, παραβιάζει το ανθρώπινο δικαίωμα, όποιος προκαθορίζει μεθόδους διδασκαλίας, οι οποίες αποκλείουν την κριτική θεώρηση, παραβιάζει τα δικαιώματα του ανθρώπου. Στο όνομα των δικαιωμάτων του ανθρώπου αξιώνεται μια διδασκαλία, η οποία δεν υποτάσσει τον μαθητή και δεν αρνείται σε αυτόν το δικαίωμα στη γνώση (Heitger, 1999, σ. 13). Αυτή η διδασκαλία και μάθηση είναι διαλογικές, θεμελιώνονται δηλαδή στην αρχή του αμοιβαίου σεβασμού, κάτω από τη ρυθμιστική αξίωση του οποίου παραχωρείται σε κάθε άνθρωπο το δικαίωμα στον διάλογο, στην ανάλυση των επιχειρημάτων, στην επιχειρηματολογία, στην κριτική, στην αποδοχή ή απόρριψη, αλλά πάντοτε στη βάση της ελευθερίας της σκέψης του κάθε ανθρώπου.

Στο πλαίσιο μιας παρόμοιας συλλογιστικής, η διδασκαλία που οδηγεί στη μάθηση εμφορείται από την ιδέα της ελευθερίας. Στη διαδικασία παράθεσης επιχειρημάτων η ελεύθερη έκφραση είναι άλλωστε απαραίτητη και μόνο όποιος είναι ελεύθερος μπορεί να αξιώνει την επιχειρηματολογία, μπορεί να παρέχει την αλήθεια, μπορεί να αποδέχεται αυτή την εξουσία, χωρίς να γίνεται με αυτόν τον τρόπο ανελεύθερος (βλ. ό.π.).

Αν η έννοια της παιδείας στοχεύει στη χειραφέτηση και ανάπτυξη του πνεύματος, τότε αξιώνει μια μάθηση που δεν στοχεύει μόνο στην απόκτηση γνώσεων και δεδομένων, αλλά σε εκείνη την ελεύθερη κρίση με την οποία διαμορφώνεται ο λόγος. Και μόνο σε αυτή την περίπτωση η έννοια της παιδείας για τα ανθρώπινα δικαιώματα ανταποκρίνεται σε αυτή των δικαιωμάτων του ανθρώπου (βλ. ό.π.). Με άλλα λόγια, όποιος καταβάλλει προσπάθεια για μια τέτοιας μορφής διδασκαλία, προσπαθεί συγχρόνως για την τήρηση και κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Επιπλέον, όποιος κάνει λόγο για δικαιώματα του ανθρώπου αξιώνει την ισότητα όλων των ανθρώπων στην αρχή της αξιοπρέπειας. Η εδώ προτεινόμενη έννοια της διδασκαλίας και μάθησης εκπληρωθεί με ιδιαίτερο τρόπο και αυτή την αρχή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έχουμε την πεποίθηση ότι πρέπει να τους κάνουμε όλους ίδιους. Η διαλογική-επιχειρηματολογική επικοινωνία στη διδασκαλία πραγματώνει άλλωστε κατά έναν τρόπο την αρχή της ισότητας: Η ισχύς των επιχειρημάτων πρέπει να αξιώνεται για όλους με τον ίδιο τρόπο. Η οικου-

μενικότητα της αξίωσης αυτής είναι ακριβώς το χαρακτηριστικό γνώρισμα της αξίας της. Δεν εννοείται με αυτόν τον τρόπο ότι η ισχύς εξαρτάται από τη συναίνεση, αλλά, μάλλον, ότι καθένας θα πρέπει να μπορεί να συναινεί. Η αξίωση για καθολική ισχύ ριζίζει κάθε επιχείρημα, προσδιορίζει την αξία του. Αυτό παρανοείται συχνά, διότι η ισχύς ενός επιχειρήματος δεν είναι εξαρτώμενη από την πραγματική συναίνεση του άλλου και από μια πλειοψηφία. Αντιθέτως, η αξιοπιστία ενός επιχειρήματος αυτών που επιχειρηματολογούν, αποδεικνύεται στην ελευθερία του ομιλούντος, δηλαδή στην ανεξαρτησία την οποία επιδεικνύει απέναντι στη γνώμη των άλλων, ακόμη και αν αυτοί αποτελούν την πλειοψηφία.

Από την άλλη πλευρά, η ισότητα αυτών που επιχειρηματολογούν ως επακόλουθο της αρχής της ελευθερίας του πνεύματος προϋποθέτει την πραγματική ανισότητα των ατόμων στον διάλογο. Όποιος αρνείται ή, μάλιστα, αντιμάχεται την πραγματική ανισότητα του ανθρώπου αμφισβητεί τη δυνατότητα μιας ελεύθερης αντιπαράθεσης, απαγορεύει την ελεύθερη γνώμη, περιφρονεί το δικαίωμα στη «δική σου» σκέψη και στον «δικό σου» λόγο, αμφισβητεί τη δυνατότητα της ελεύθερης μάθησης, θεωρεί τη διδασκαλία ως προσπάθεια «υποταγής» (ό.π., σ. 16) της σκέψης και των απόψεων.

Στο άρμα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς και στο άρμα μιας Παιδαγωγικής που επικεντρώνεται στα δικά της θέματα πρέπει να συνδέεται κάθε μορφή εκπαίδευσης με σκοπό την παιδεία. Με αυτό δεν νοείται κάτι το προσθετικό, σαν αυτή να οφείλει ή να μπορεί να προστίθεται σε κάθε τι, αλλά προπάντων οι μέθοδοι διδασκαλίας. Γι' αυτό πρέπει στην εκπαίδευση να προβάλλεται η ιδέα της παιδείας. Κατόπιν τούτου, πρέπει να δρομολογούνται διαδικασίες μάθησης που προάγουν την ελευθερία του πνεύματος, τον επιχειρηματολογικό λόγο και όχι την απλή μετάδοση γνώσεων. Επίσης, δεν πρέπει κανείς να είναι αναγκασμένος να ακολουθεί προκαθορισμένες μορφές διδασκαλίας αλλά πρέπει να δίνεται στους διδασκόμενους η δυνατότητα, να παράγουν οι ίδιοι γνώση και όχι μόνο να αποκτούν γνώση.

Δεν πρόκειται στο πνεύμα της καθαρής πληροφορίας να κάνουμε τα δικαιώματα του ανθρώπου αντικείμενο της διδασκαλίας και μάθησης, αλλά προπάντων να προαγάγουμε μια διδασκαλία και μάθηση, η οποία θα ανταποκρίνεται στα δικαιώματα του ανθρώπου και θα επιτρέπει, στο πνεύμα της ανακάλυψης της αλήθειας, την ελεύθερη χρήση του λόγου και την ατομική υπευθυνότητα. Η συγκεκριμένη πραγματοποίηση αυτής της διαδικασίας μάθησης θα μπορούσε να προσανατολίζεται στα μαθησιακά μοντέλα ηθικής ανάπτυξης, τα οποία ανέπτυξε ο Lawrence Kohlberg και τα οποία στη συνέχεια επηρέασαν τις σαφώς αξιόλογες

προσπάθειες των Σχολείων 'Just-community' («Δίκαιη Κοινότητα») (Reardon, 1995). Σε αυτών των ειδών τα σχολεία μπορεί να ευδοκιμήσει η ατμόσφαιρα του αμοιβαίου σεβασμού, η οποία τίθεται ως προϋπόθεση για διαλογική μάθηση και διδασκαλία.

2.2 Διαδικασίες μετάδοσης γνώσης

Κάθε μέθοδος διδασκαλίας μπορεί να γίνει κατανοητή ως μία ιδιαίτερη διάταξη των εξής μεταβλητών: Κοινωνικές μορφές, δραστηριότητες διδασκόντων και μαθητών, διαδοχές των φάσεων και μέσα. Σε ένα μέσο επίπεδο μπορούν οι με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο μεταβλητές να παρουσιαστούν ως βασικές μορφές της μεθόδου διδασκαλίας (Lenhart, 2006, σ. 141). Μία συλλογή των βασικών αυτών μορφών, η οποία είναι δομημένη με βάση σαφείς κατηγορίες και καθιστά σε ικανοποιητικό βαθμό εμφανή τη σύνδεση της θεωρητικής γνώσης με τους τομείς εφαρμογής της, συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο μεθόδων διδασκαλίας του Göttingen, ο οποίος έχει προκύψει από ένα ερευνητικό πρόγραμμα, που έλαβε σκόπιμα διαπολιτισμικό προσανατολισμό (Flechsigt, 1996).

Όπως δείχνουν οι παραπάνω αναλύσεις, στην εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα εφαρμόζονται προπάντων μέθοδοι (Lenhart, 2006, σ. 141) οι οποίες καλλιεργούν μία ενεργητική στάση ζωής:

- *Εργασιακή διδασκαλία*: Ο Flechsigt την ορίζει με έναν πολύ ευρύ τρόπο, καθώς ως παραλλαγές της αναφέρει μεταξύ άλλων την ομαδική διδασκαλία, τη μέθοδο Projekt, το σχέδιο Dalton για την εξατομικευμένη διδασκαλία της Helen Parkhurst, το σχέδιο Jena του Peter Petersen ή τη μέθοδο της Montessori. Η βασική αυτή μορφή μεθόδου διδασκαλίας, που αναπτύχθηκε από την Παιδαγωγική της Μεταρρύθμισης ως εναλλακτική δυνατότητα προς το μετωπικό μάθημα όπου κυρίαρχος είναι ο ρόλος του δασκάλου, εξαίρει «τις έννοιες της ενεργητικότητας και της ατομικότητας ως απάντηση στην παθητικότητα και την τυποποίηση» και αποτελείται όχι μόνο στον νου αλλά και στα «χέρια», επιδιώκει την ανάπτυξη όχι μόνο της παραγωγικής αλλά και της παραγωγικής σκέψης (Flechsigt, 1996, σ. 27· Πανταζής, 2003).
- *Προσομοίωση*: Σύμφωνα με τη βασική αυτή μορφή, οι εκπαιδευόμενοι αναλαμβάνουν ρόλους -συνήθως εν είδει παιχνιδιού- ή δραστηριοποιούνται σε προσομοιωμένα περιβάλλοντα, με κύριο στόχο «να αναπτύξουν και να εξασκήσουν την ικανότητα ανάληψης δράσης και λήψης αποφάσεων σε καταστάσεις οι οποίες, αν και ανάλογες με εκείνες της πραγματικής ζωής,

είναι, ωστόσο, αποφορτισμένες από εντάσεις» (Flechsig, 1996, σ. 211). Μία παραλλαγή η οποία εφαρμόζεται συχνά είναι το παιχνίδι ρόλων.

- *Μαθησιακό Projekt*: Ενώ η (αμιγής) μέθοδος Projekt μπορεί να μείνει περιορισμένη στο ιδρυματικό πλαίσιο της εκπαιδευτικής δομής, στην προκειμένη περίπτωση «απαιτείται σύμπραξη των εκπαιδευομένων σε projects καινοτόμων πρακτικών, προκειμένου να μάθουν την εφαρμογή της κατακτημένης γνώσης στο πλαίσιο ρεαλιστικών καταστάσεων και θεσμών και να συμβάλουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής» (ό.π., σ. 198). Το ζητούμενο κατά την αντιμετώπιση των ασκήσεων που τίθενται στο πλαίσιο των μαθησιακών projects, είναι να δοθούν ωθήσεις, οι οποίες απαιτούν «ταυτοχρόνως τεχνική, κοινωνική και οργανωτική δράση» (ό.π., σ. 201). Στον χώρο της εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα πρόκειται κατά κύριο λόγο για δραστηριότητες, οι οποίες συνιστούν μία πραγματική παρέμβαση, π.χ. δρομολογημένες από τη Διεθνή Αμνηστία δράσεις σύνταξης επιστολών προς όφελος ενός πολιτικού κρατούμενου.
- *Μαθησιακό δίκτυο*: Η βασική αυτή μορφή μεθόδου διδασκαλίας εξελίχθηκε ραγδαία μέσω του διαδικτύου. Στο παρελθόν, κατ' αναλογία προς την τεχνολογική πρόοδο εκείνης της εποχής, ένα τέτοιου είδους πεδίο εφαρμογής είχε αποτελέσει το «σχολικό τυπογραφείο» του Freinet. Εδώ «οι εκπαιδευόμενοι δημιουργούν νέα γνώση, που συνδέεται κατά κύριο λόγο με καινοτόμους πρακτικούς τομείς και μεταδίδεται αμοιβαία και ανιδιοτελώς εντός της ομάδας μέσω γραπτών κατά κανόνα γνωστοποιήσεων» (ό.π., σ. 187). Τα πολυάριθμα φόρουμ συζήτησης του διαδικτύου σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, στα οποία μπορούν να συμμετάσχουν και σχολικές τάξεις, αποτελούν ένα παραστατικό παράδειγμα. Εδώ, οι μαθητές πέραν της πρόκλησης για επίλυση των σχετικών με το αντικείμενο ασκήσεων, με την οποία βρίσκονται αντιμέτωποι, καλλιεργούν, επίσης, και περαιτέρω δεξιότητες μέσω των φορέων και της οργάνωσης των ιστοσελίδων του τομέα της εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως η εξοικείωση με τις τεχνικές δυνατότητες της πρόσβασης σε πληροφορίες και της αλληλογραφίας.
- *Μαθησιακός διάλογος σε μικρές ομάδες*: Σε αντίθεση με την ομαδική διδασκαλία, η οποία σύμφωνα με τον κατάλογο του Göttingen εντάσσεται στις μορφές της εργασιακής διδασκαλίας, η διαδικασία αυτή έχει σε μεγαλύτερο βαθμό ως σημείο εστίασης την επικεντρωμένη σε συγκεκριμένη θεματολογία αλληλεπίδραση. Οι συμμετέχοντες καθορίζουν τα θέματά τους σε μεγάλο βαθμό οι ίδιοι.

- *Λογομαχία*: Η μέθοδος αυτή, η οποία εφαρμόζεται σε σχολικές μαθησιακές διαδικασίες, συνίσταται κατά κύριο λόγο στην αναπαράσταση της επιχειρηματολογίας δύο νομικών παρατάξεων ενώπιον δικαστηρίου ή επίσης και στην κλασική ακαδημαϊκή λεκτική αντιπαράθεση. Εδώ, οι συμμετέχοντες μαθητές κατακτούν κατά κύριο λόγο «την ικανότητα της επιχειρηματολογίας και της εκφοράς κρίσεων, έτσι όπως αυτή βρίσκει την έκφρασή της στο δημόσιο δομημένο λόγο και αντίλογο» (ό.π., σ. 39). Στην εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα μπορεί να αποτελέσει πεδίο άσκησης η «αναμετάδοση» της αγόρευσης ενός δικηγόρου.
- *Μελέτη νομικών υποθέσεων*: Η βασική αυτή μορφή, που αναπτύχθηκε μεταξύ άλλων στο μάθημα του Δικαίου, ενδείκνυται ιδιαίτερα για θέματα σχετικά ή συναφή προς το δίκαιο. Μέσω της ατομικής και της ομαδικής εργασίας, καθώς και της εργασίας με την ολομέλεια της τάξης, οι εκπαιδευόμενοι διαπραγματεύονται εδώ «πραγματικές υποθέσεις, προκειμένου να αποκτήσουν γνώσεις γύρω από τις σχετικές πρακτικές και να αναπτύξουν την ικανότητα εκφοράς κρίσεων και λήψης αποφάσεων» (ό.π., σ. 63).

Στην εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα είναι, επίσης, διαδεδομένες και μέθοδοι διδασκαλίας με κέντρο βάρους στις δραστηριότητες των διδασκόντων, όπως οι παρουσιάσεις από μέρους του διδάσκοντος ή το μετωπικό μάθημα, το οποίο λαμβάνει, για παράδειγμα, τη μορφή μίας εξελισσόμενης δομής ερωτοαπαντήσεων.

Λαμβάνοντας υπόψη τις προηγούμενες αναπτύξεις, επιλέχθηκαν δύο παραδείγματα:

A. United Nations High Commissioner for Human Rights: ABC, teaching human rights (Ανώτατη Επίτροπος των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα: η ΑΒ της διδασκαλίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων) (1998)

Η ΑΒ είναι μία προσούρα υλικών η οποία περιέχει ενότητες της παιδείας για τα ανθρώπινα δικαιώματα απευθυνόμενες σε όλες τις σχολικές βαθμίδες (Lenhart, 2006).

Στη συνέχεια, θα αναφέρουμε ενότητες μαθήματος που προορίζονται για παιδιά ηλικίας 4-10 χρονών του Νηπιαγωγείου και του Δημοτικού. Πρόκειται για βοηθήματα προς τους διδασκοντες, τα οποία, αν και στηρίζονται σε κάποιο θεωρητικό υπόβαθρο, διατηρούν εντούτοις τον συγκεκριμένο πρακτικό τους προσανατολισμό.

Ένα βιβλίο με τίτλο: «Ποιος είμαι;»

Η άσκηση προέρχεται από ένα κεφάλαιο, το οποίο φέρει την επικεφαλίδα: «Ποιος είμαι και ποια είναι τα γνωρίσματά μου;». Όλες οι ενότητες μαθήματος οι οποίες συμπεριλαμβάνονται εδώ στοχεύουν στην υποστήριξη της ανακάλυψης της ταυτότητας του παιδιού, της κατάκτησης αυτοπεποίθησης και της ανάπτυξης ενός ισχυρού Εγώ.

Τα παιδιά αρχίζουν ένα βιβλίο σχετικά με τον εαυτό τους με μία αυτοπροσωπογραφία στο εξώφυλλο. Στο βιβλίο αυτό μπορούν να συγκεντρωθούν προσωπικές φωτογραφίες, πεζά κείμενα και ποιήματα. Καθώς τα παιδιά μαθαίνουν να γράφουν, μπορούν να προσθέσουν στο βιβλίο προσωπικές πληροφορίες, ερωτήματα γύρω από τον εαυτό τους και αντίστοιχες απαντήσεις. Σε περίπτωση που τα μέσα είναι περιορισμένα, μπορεί να κατασκευαστεί ένα βιβλίο για ολόκληρη την τάξη με μία ή δύο σελίδες για το κάθε παιδί (*ABC teaching*, 1998, σ. 12).

Μπορούν να αξιοποιηθούν όλες οι δεξιότητες τις οποίες το παιδί ήδη διαθέτει: σκέψης, γραφής, αφήγησης ιστοριών, ζωγραφικής. Πρόκειται για μία ατομική εργασία, η οποία ολοκληρώνεται σε ακανόνιστα χρονικά διαστήματα. Χρησιμοποιούνται μέσα τα οποία χαρακτηρίζονται ως ανοιχτά (δηλαδή μέσα που ως τέτοια δεν έχουν κατασκευαστεί για συγκεκριμένο σκοπό), όπως το ίδιο το βιβλίο, οι μαρκαδόροι, καθώς και μέσα συγκεκριμένης σημασιολογίας, όπως π.χ. οι φωτογραφίες. Η επιλογή των μεθόδων λαμβάνει υπόψη της τον αναπτυξιακό παράγοντα. Δεν προβλέπονται μορφές αξιολόγησης πέραν από τη συζήτηση του νεαρού συγγραφέως με τον διδάσκοντα ή της ανταλλαγής των βιβλίων με συμμαθητές.

B. Reardon, *Educating for Human Dignity (Εκπαιδύοντας για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια)* (1995)

Πρόκειται για ένα βιβλίο με πηγές, το οποίο αποτελεί βοήθημα για τους διδάσκοντες και παρουσιάζει 27 επεξεργασμένες ενότητες μαθημάτων με θεματολογία σχετική με τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι οποίες προορίζονται για ηλικίες από το Νηπιαγωγείο έως τη 12^η και τελευταία τάξη του αμερικανικού High School.

«Ευχές για έναν Κόσμο στα Μέτρα των Παιδιών»

Το σχεδιάγραμμα μαθήματος με τίτλο «Ευχές για έναν Κόσμο στα Μέτρα των Παιδιών» απευθύνεται σε παιδιά Νηπιαγωγείου και Δημοτικού σχολείου.

Οι γενικοί μαθησιακοί στόχοι διατυπώνονται σε σχέση με τον γνωστικό και τον κοινωνικό-ηθικό (moralisch) μαθησιακό τομέα.

«Μαθησιακοί στόχοι. Οι μαθητές:

- θα ενθαρρυνθούν να στοχαστούν σε σχέση με τις θεμελιώδεις ανθρώπινες ανάγκες των παιδιών,
- θα προετοιμαστούν για τη μάθηση των Δικαιωμάτων του Παιδιού,
- θα οραματιστούν μία ευτυχισμένη παιδική ηλικία, προκειμένου να κατανοήσουν τη φύση μιας δίκαιης κοινωνίας, θα εκτιμήσουν τις καθολικές ανάγκες όλων των παιδιών και θα αντιληφθούν τις διαφορές οι οποίες υπάρχουν ανάμεσα στα διάφορα μέρη του κόσμου» (Reardon, σ. 33-35).

Περιεχόμενο μάθησης αποτελεί μία σύμφωνη προς τη φύση του παιδιού παραλλαγή του οράματος μίας δίκαιης κοινωνίας, η οποία ικανοποιεί τις παιδικές ανάγκες (μέσα στο πνεύμα της σύμβασης του Rawls). Κριτήριο επιλογής εδώ είναι τόσο οι παρούσες όσο και οι δυνητικές μαθησιακές ανάγκες των παιδιών που καθίστανται συνειδητές μέσα από τα βήματα του μαθήματος. Σε μεθοδολογικό-διδασκτικό επίπεδο η ενότητα διαρθρώνεται σε έξι φάσεις (διάρκειας αρκετών ωρών διδασκαλίας). Κατά την εισαγωγική φάση (1), η οποία λαμβάνει χώρα πριν από το μάθημα και όπου ο δάσκαλος γνωστοποιεί την έναρξη του Projekt αναρτώντας μεταξύ άλλων μία αφίσα στον πίνακα ανακοινώσεων της τάξης, πραγματοποιείται η είσοδος στη διαδικασία του μαθήματος ως εξής:

Βήμα 2. Εξηγήστε στους μαθητές τα ακόλουθα: «Είστε όλοι σας ιδιαίτεροι άνθρωποι με τόση πολλή δημιουργική ενέργεια! Θέλω να με βοηθήσετε να διοργανώσω ένα πάρτι-έκπληξη για ένα μωρό, το οποίο θα γεννηθεί αυτή τη χρονιά. Ας ριζούμε μια ματιά στην υδρόγειο σφαίρα και ας επιλέξουμε τον τόπο, όπου θα γεννηθεί το μωρό». Ο δάσκαλος δίνει κάποιες πληροφορίες σχετικά με την περιοχή που επιλέχθηκε. «Εάν επρόκειτο να επισκεφτούμε το μωρό αυτό, ποιο θα ήταν το πιο σημαντικό ή το πιο υπέροχο δώρο που θα μπορούσατε να του κάνετε; Θα διοργανώσουμε ένα πάρτι για να γιορτάσουμε τη γέννησή του και για να παρουσιάσουμε ο ένας στον άλλο τα δώρα και τις ευχές μας για το μωρό».

Κατά τα ακόλουθα βήματα τα παιδιά προετοιμάζουν δώρα γενεθλίων προς το νεογέννητο, διατυπώνουν τις ευχές τους, καταγράφουν τις παιδικές ανάγκες, τις

οποίες έρχονται να καλύψουν τα δώρα και συστηματοποιούν τις ευχές τους ως «ευχές για έναν καλύτερο κόσμο» (ό.π., σ. 34). Αποκτούν την εμπειρία του γεγονότος ότι τα παιδιά έχουν δικαιώματα προς ικανοποίηση συγκεκριμένων αναγκών τους και αρχίζουν να προβληματίζονται σχετικά με τις γνώσεις τις οποίες θα έπρεπε να αποκτήσουν αυτά τα ίδια, ώστε να μπορέσουν να κάνουν τον κόσμο καλύτερο σε συμφωνία με τις αντιλήψεις τους. Η μεθοδολογική διάταξη δομείται με βάση τη διαδοχή των φάσεων και εφαρμόζονται όλες οι κοινωνικές μορφές από την ατομική εργασία (στο σπίτι) έως την εργασία σε ομάδες και στην ολομέλεια της τάξης. Η ροή του μαθήματος διέπεται στο σύνολό της από διαφορετικές δραστηριότητες των μαθητών, από κατασκευές μέχρι τη διαμόρφωση μίας λίστας αναγκών. Οι μεθοδολογικές προτάσεις γίνονται αναμφίβολα με βάση τον αναπτυξιακό παράγοντα.

Επίλογος

Ανακεφαλαιώνοντας, όσον αφορά στην ιδέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου η Παιδαγωγική αποτελεί πάντοτε τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη την προσπάθεια να κάνει γνωστά στον άνθρωπο τα δικαιώματά του. Η δεσμευτική άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι η «μετάδοση» αυτής της χειραφέτησης: στη γνώση και στη δράση, ως άτομο και ως πολίτης. Όσο η Παιδαγωγική θα μπορούσε να αναπτύξει και να ενισχύσει την ιδέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου στη συνείδηση καθενός, τόσο θα μπορούσαν τα δικαιώματα του ανθρώπου να παίζουν τον ρόλο ενός μόνιμου προειδοποιητή, να προασπίζουν την Παιδαγωγική από καταστάσεις ή διαδικασίες, μέσα από τις οποίες αυτή είναι δυνατόν να παραπλανά ανθρώπους ή η ίδια να περιπίπτει σε αυταπάτες, να θέλει να χειραγωγήσει πρόσωπα και να τα αγνοεί ως υποκείμενα στη διαλογική επικοινωνία.

Ανθρώπινα δικαιώματα και Παιδαγωγική έχουν, αν αυτή δεν θέλει να μετατρέπεται σε απλή κατάρτιση με στόχο το κοινωνικό, πολιτικό ή οικονομικό όφελος, την ίδια θεμελιώδη θεματική: Ο λόγος για ελευθερία και αυτοπροσδιορισμό, για ισότητα και ανθρωπισμό, για δικαιοσύνη και αλληλεγγύη. Η «μηχανοποίηση» του ανθρώπου είναι η καταστροφική παραβίαση της ύπαρξης και της προσωπικής του αξιοπρέπειας. Τα δικαιώματα του ανθρώπου μαρτυρούν ότι το άτομο δεν είναι μια εκμεταλλεύσιμη, κάτω από την υπαγόρευση της ωφέλειας, αξία, αλλά, αντίθετα, η αξιοπρέπειά του πρέπει να περιφρουρείται, διότι αυτή η ίδια αντιλαμβάνεται ως αξία τον αυτοπροσδιορισμό και την υπευθυνότητα. Σε οποιαδήποτε περίπτωση η Παιδαγωγική χρησιμοποιείται ως μέσον προς απλή

επιβολή προαποφασισμένων σκοπών, προσκρούει στα δικαιώματα του ανθρώπου.

Αναμφισβήτητα, η διαδικασία με την οποία πραγματοποιείται η διδασκαλία και η εκμάθηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες επιτυχίας των προγραμμάτων της παιδείας για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ακόμα κι αν ένα πρόγραμμα έχει προετοιμαστεί πληρώνοντας όλες τις απαραίτητες προϋποθέσεις, δεν μπορεί να έχει σημαντική συμβολή, αν δεν θέτει στο επίκεντρο τον σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Βιβλιογραφία

- Bielefeld, H. (1998). *Philosophie der Menschenrechte*. Darmstadt: Primus Verlag.
- Bobbio, N. (1999). *Das Zeitalter der Menschenrechte. Ist Toleranz durchsetzbar?* Berlin: Wagenbach.
- Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. A/RES/49/184/6.3.1995.
- Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτισμικά Δικαιώματα. Νέα Υόρκη, 16 Δεκεμβρίου 1966.
- Flehsig, K. H. (1996). *Kleines Handbuch didaktischer Modelle*. Eichenzell: Neuland-Verlag für lebendiges Lernen.
- Flores d'Arcais, G. (1995). Gründe für eine Pädagogik der Menschenrechte. In Böhm Winfried (Hrsg.) *Erziehung und Menschenrechte*. Würzburg: Ergon.
- Flowers, N. (2004). How to Define Human Rights Education? A Complex Answer to a Simple Question. In V. B. Georgi & M. Seberich (Eds), *International Perspectives in Human Rights Education* (105-128). Gütersloh: Bertelsmann.
- Fritzsche, K. P. (2004). *Menschenrechte*. Weinheim – Basel: UTB.
- Heitger, M. (1999). *Menschenrechte in der Erziehung – Erziehung zu Menschenrechten*. München: Carl Heymanns Verlag KG.
- Ignatief, M. (2002). *Die Politik der Menschenrechte*. Hamburg.
- Lenhart, V. (2006). *Παιδαγωγική των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων*. Αθήνα: Gutenberg.
- Lohrenscheit, C. (2004). *Das Recht auf Menschenrechtbildung. Grundlagen und Ansätze einer Pädagogik der Menschenrechte*. Frankfurt am Main: IKO.
- Πανταζής, Β. (2003). Μεταρρυθμιστικές παιδαγωγικές αρχές στη Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 8, 97-112.
- Πανταζής, Β. (2006). Εισαγωγή. Lenhart, V. *Παιδαγωγική των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων*. Αθήνα: Gutenberg, 15-34.
- Παπαδοπούλου, Δ. (1999). *Η Δεκαετία του Ο.Η.Ε. για την εκπαίδευση στα δικαιώματα του ανθρώπου, 1995-2004*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Reardon, B. (1995). *Education for Human Dignity, Learning about Rights and Responsibilities*. Philadelphia: University Pennsylvania Press.

Ρούκουνας, Ε. (1995). *Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*. Αθήνα: Εστία.

United Nations High Commissioner for Human Rights: *ABC, teaching human rights. Practical activities for primary and secondary schools*. O.O. (Genf) www.unhchr.ch/html/menu6/2/abc.htm.